

ЕВОЛЮЦІЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЙ МІСТА

Вивчення міста від самого початку мало міждисциплінарний характер, поєднуючи в собі історичне, соціологічне, економічне, культурологічне, мистецтвознавче, містобудівне, психологічне, кримінологічне та інші його бачення.

Тема міста ніколи не була позбавлена уваги, історія соціології постійно розвивала думку про унікальні міські процеси, структуру міста, його організацію тощо. Більше того, складається враження, що місто та особливість існування в ньому перевершує все модерне суспільство у тих чи інших його соціологічних інтерпретаціях. Це й не дивно, адже від постання модерного суспільства надзвичайно інтенсивний процес урбанізації, що супроводжувався величезним напливом сільських мігрантів та іммігрантів, став одним із чинників посилення уваги соціологів до проблем великих міст і міських агломерацій.

Одними з перших просторовою структурою міст почали активно займатися засновники Чиказької школи Р. Парк, Е. Берджес, Р. Маккензі, започаткувавши галузь «соціологія міста». Роберт Парк досліджував соціальну мобільність і сформулював поняття маргінальної особистості. Створена ним соціальна екологія послужила теоретичною основою дослідницької програми з вивчення локальних спільнот в Чикаго; її прикладний варіант для соціології міста був розроблений Е. Берджесом і зберігає своє значення до сих пір. Соціально-екологічна теорія Парка викладена в його роботах «Соціальна екологія», «Людська природа і колективна поведінка», «Соціологія і сучасне суспільство» та ін., а також в підручнику «Вступ до науки соціології» (спільно з Е. Берджесом). Великою популярністю користувалася його робота «Місто», де автором був проаналізований вплив соціального оточення на людське життя, розглянуті біологічні та економічні фактори міського життя. Також об'єктом наукового інтересу представників цієї школи ставали різні деструктивні явища, що локалізувалися одночасно у тих чи інших соціальних групах та певних частинах міста: Ч. Джонсон досліджував становище негрів у Чикаго; Н. Андерсен – сезонних робітників, які мігрують на Захід; Ф. Трешер – молодіжні угруповання і банди; Л. Вірт – єврейське гетто; Н. Хайнер – внутрішнє життя готелів; П. Крессі – платні танцзали; Дж. Ландеско – організовану злочинність Чикаго; П. Юнг – общину російських молокан; Х. Зорбау – соціально-територіальну стратифікацію міста. Як бачимо, більшість проектів мали характер вивчення проблеми і обмежувалися сфокусованим описом конкретного явища. Інтерес європейських дослідників більше зосереджувався на пошуку ключових критеріїв та чітких індикаторів (наприклад, ціни на нерухомість) структурування міста.

У Західній Європі системне вивчення міського способу життя почалося в першій половині XIX ст. Природно, що першим предметом досліджень стало тяжке становище робітничого класу в європейських містах.

В числі зачинателів цього напрямку був англійський статистик, один із засновників і активних діячів Манчестерського статистичного суспільства Дж. Кей-Шатт-Луорт. Він вивчав рівень життя городян за допомогою опитувальників. Також в XIX ст в Європі з'явився такий напрям, як соціографія – опис територіальних і професійних спільнот за допомогою спостереження і статистики. Засновником соціографічної школи був один із основоположників емпіричної соціології сім'ї, творець монографічного методу в соціології французький соціолог Ф. Ле Пле. Також у Франції до родоначальників соціології міста був віднесений Л. Віллермо (1782–1863), який окреслив велику кількість різноманітних фактів з життя простих людей, в тому числі і становище ув'язнених у тюрмах. Велику роль у вивченні проблем міста відіграли дослідження А. Паран-Дюшатле.

Соціології міста торкалися з економічної точки зору такі автори, як Ф. Енгельс та К. Маркс. У своєму дослідженні «Становище робітничого класу в Англії» (1845) Ф. Енгельс зазначав, що «становище робітничого класу є дійсною основою і вихідним пунктом всіх соціальних рухів сучасності, тому що воно являє собою найбільш гострий і оголений прояв наших сучасних соціальних бід». Він акцентує увагу на тому, що завдяки швидкій індустріалізації і урбанізації все колись різноманітне міське населення Великобританії зводиться до двох класів – буржуазії і пролетаріату, який веде злиденне існування. Карл Маркс вважав, що саме масовий рух в міста з сіл визначив подальшу історію.

Німецький соціолог М. Вебер вважав місто складним комплексом явищ, конкретним історичним утворенням, сформованим на перетині складних соціально-політичних і військових процесів. Воно має складну соціальну структуру (у ньому живуть як виробники, так і споживачі), яскраво виражений торгово-промисловий характер. Населення міст особисто незнайоме між собою, зайняте неземлеробською працею, здебільшого різноманітними промислами; саме в містах сконцентровані управлінські функції.

Якщо попередні дослідження соціології міста носили більше емпіричний характер, то М. Вебер провів перше теоретичне дослідження. Розглянувши типи міст з часів античності, він вперше дослідив місто як адміністративно-політичну систему, відокремивши її від економічної. Зокрема, Вебер акцентує увагу на тому, що автономність міського поселення – це заслуга не економічного, а політичного характеру.

На основі цієї типології Макс Вебер виділяє чотири фактори міської єдності, які дозволяють місту «сформуванню суспільства»: економіка (на думку Вебера, це головна причина зосередження людської

діяльності в міському середовищі), безпека (Вебер вважає, що західне місто відповідає ідеальному типу «міста-фортеці»), свобода (середньовічне місто, особливо в німецькому регіоні, часто є «вільне місто», яке відступає від укоріненого в селах феодального права) і братство (саме по собі слово громадянин відповідає певній формі міської взаємодії, формує права і обов'язки, і зокрема борг по захисту міста, який в свою чергу створює союз соціальних класів).

В Україні ж соціологія міста почала розвиватись в 1950-х рр., коли швидке зростання кількості міст гостро поставило проблему про шляхи їх подальшого розвитку.

На рубежі XX–XXI ст. вітчизняна соціологія міста розвивалася переважно на рівні прикладних досліджень. Хронологічно можна визначити кілька етапів розвитку соціології міста: перше десятиліття XX ст. – пов'язане з розробкою моделі «ідеального міста»; дискусії 20–30-х рр. XX ст. між «урбаністами» та «дезурбаністами», які точилися навколо проблем соціалістичного розселення; дослідження 1960-х рр. – охоплювали проблеми регулювання зростання великих і малих міст, активізації роботи міського транспорту та сфери обслуговування, вивчення ролі міграції в розвитку міст, розробки планів їх соціального розвитку, дослідження проблем адаптації до міського способу життя, відродження урбанфутурології, вивчення проблеми урбанізованих районів, специфіки міського середовища тощо; дослідження 1970–80-х рр. – зосереджувались на вивченні якості міського середовища, відмінностей між містом і селом, аналізі чинників еволюції міст, розвитку теорії соціального управління містом, визначенні специфіки радянської урбанізації тощо; 1990-ті рр. – початок XXI ст. – характеризуються вивченням соціальної структури міста, організації сучасного життєвого простору, процесів територіальної диференціації та соціальної сегрегації у місті.

Серед українських соціологів дослідженням міста займалися Г. Безсокирна, Н. Победа, І. Попова, І. Прокопа, Л. Шепотько та ін. Кризова динаміка та гострі конфлікти у містах, розвиток міського самоврядування найближчим часом, ймовірно, сприятимуть появі нової хвилі інтересу до соціології міста.

Отже, за останні сторіччя значно розширився діапазон соціологічних досліджень міста. Якщо в XIX ст. соціологічні дослідження проводилися в основному лише з економічних позицій і носили виключно емпіричний характер (К. Маркс, Ф. Енгельс), то в XX ст. соціологія міста стала теоретичною наукою і розглядалася ще й з точки зору адміністративного господарського устрою (М. Вебер), синтезу суспільствознавства та природознавства (представники чиказької соціологічної школи). Застосування різних підходів як окремо, так і в комплексі дає великі можливості для соціологічних досліджень міського способу життя і визначення перспектив розвитку міст в поточному столітті.